

Dr hab. Irena Barbara Kalla, prof. UWr

Wrocław, 14.02.2025 r.

Katedra Filologii Niderlandzkiej im. Erazma z Rotterdamu

Wydział Neofilologii

Uniwersytet Wrocławski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Klimont p.t. "Obecność i funkcje neutralnego zaimka *hen* w szwedzkich książkach obrazkowych", napisanej pod kierunkiem dr hab. Hanny Dymel-Trzebiatowskiej, prof. UG

Od końca XX wieku badania nad książką obrazkową rozwijają się niestęchająco prężnie, co ma swoje źródła w rozwoju i wręcz ekspansji tego gatunku, pożądanego przez wydawców, bo zyskującego odbiorców tak wśród młodych, jak i dorosłych czytelników. Książki obrazkowe bowiem to coraz częściej artystyczne dzieła, wykreowane przez wirtuozów słowa i sztuki ilustracji. Badawczo pochylają się nad nimi literaturoznawcy i językoznawcy, medioznawcy czy historycy sztuki. Wielu z nich współpracuje w sieci European Network of Picturebook, która w 2025 roku organizuje swoją dziesiątą już konferencję. Tradycyjnie badane są także wartości edukacyjne książek obrazkowych, przy czym poświęca się uwagę wykorzystaniu potencjału książek obrazkowych w różnych obszarach życia społecznego. Przedłożona do oceny rozprawa doktorska Pani mgr Anny Klimont p.t. "Obecność i funkcje neutralnego zaimka *hen* w szwedzkich książkach obrazkowych" wpisuje się szczególnie w te ostatnie z wymienionych zakresów badań. Celem Autorki jest bowiem zbadanie roli książki obrazkowej "w procesie implementacji zmian językowych i budowania dyskursu równościowego w literaturze i edukacji" (s. 5).

Rozprawa liczy 234 strony, w tym 210 stron tekstu; na pozostałych stronach znajdują się streszczenia, dwa załączniki i bibliografia. Trzy pierwsze rozdziały są poświęcone zagadnieniom teoretyczno-metodologicznym i kontekstowym. W rozdziale pierwszym ("Ustalenia wstępne", 15 ss.) został sformułowany cel rozprawy i pytania badawcze, a także przedstawione zostały kryteria doboru korpusu i materiał badawczy,

składający się z dwunastu książek obrazkowych opublikowanych w latach 2012-2020. Zostały one zaprezentowane w formie tabeli (tytuł oryginalny i jego tłumaczenie, autorzy tekstu i ilustracji, rok wydania i wydawnictwo), a następnie pokrótce omówiono ich fabułę z elementami budowy i genezy. W rozdziale tym znalazły się także ustalenia terminologiczne dotyczące terminów "książka obrazkowa" oraz "ikonotekst". W rozdziale drugim ("Metodologia i teoria", 17 ss.) Autorka poświęca przede wszystkim uwagę zagadnieniom poetyki kognitywnej w badaniach nad książką obrazkową, a w szczególności wykorzystanym następnie w analizach schematom płci według teorii Sandry L. Bem z początku lat 80. XX wieku. Trzeci rozdział ("Kontekst badań", 32 ss.) zawiera informacje na temat historii badań nad książką obrazkową, przy czym osobne paragrafy poświęcono badaniom tego gatunku w Szwecji oraz w Polsce; w drugiej części tego rozdziału Autorka opisuje historię powstania zaimka *hen*, porusza zagadnienie neutralności płciowej w szwedzkiej literaturze dla dzieci, a także omawia kwestię szwedzkiej polityki równościowej w edukacji, w tym nurt normokrytyczny. Najbardziej obszerny, czwarty rozdział ("Analiza", 135 ss.) zawiera analizy wszystkich książek obrazkowych z korpusu, uporządkowane według zagadnień: zaimek *hen* odnoszący się do postaci ludzi, postaci nie-ludzi oraz zjawisk abstrakcyjnych i transcendentnych. Dwa ostatnie paragrafy zawierają analizę uniwersalnych zastosowań zaimka *hen* oraz omówienie innych elementów inkluzywnych świata przedstawionego. Każde z tych zagadnień, prócz ostatniego z wymienionych, obejmuje dwie części: analizę językową i ikonotekstową. Rozprawę kończy rozdział piąty "Podsumowanie i wnioski" (6 ss.).

Struktura rozprawy lekko odbiega od tradycyjnego schematu tekstu naukowego IMRAD. Zgodnie z nim na początku spodziewać się można wprowadzenia kontekstowego i zarysowania tła teoretycznego, z którego zostaną wyprowadzone pytania badawcze. Tutaj pytania badawcze pojawiają się już na samym początku, zostawiając czytelnika z domysłami, które w kolejnych rozdziałach tylko częściowo zostają rozwiane. Szczególnie dotyczy to dyskusji z literaturą przedmiotu. Autorka nie odnosi swoich badań konkretnie do przywołanej tylko przelotnie (s. 40) w kontekście definiowania książki obrazkowej pracy Janet Evans et al. *Challenging and Controversial Picturebooks* (2015), podczas gdy ta publikacja dotyczy książek wymagających, prowokujących czy kontrowersyjnych, za jakie można by uznać także książki z badanego korpusu. W pracy zabrakło mi również nowszej literatury dotyczącej możliwości zastosowania teorii kognitywnej w badaniach książki

obrazkowej. Szczególnie mam tu na myśli monografię wieloautorską *Exploring Challenging Picturebooks in Education* (red. Åse Marie Ommundsen et al.) z 2022 roku ze wstępem Bettiny Kümmerling-Meibauer i Jörga Meibauera p.t. "Cognitive Challenges of Challenging Picturebooks", bezpośrednio nawiązującym do ramy teoretycznej rozprawy Doktorantki. Autorzy piszą tu m.in. o tym, że wymagające, prowokujące czy kontrowersyjne książki obrazkowe stały się ważnym przedmiotem badań w Norwegii, Danii i Szwecji, gdzie w odniesieniu do nich używa się różnych określeń (autorzy podają m.in. szwedzkie "utmanande"). Czy i jak książki obrazkowe z użyciem zaimka *hen* są "utmanande"? Czy wpisują się w tę tradycję? To pytanie pozostaje w rozprawie bez jednoznacznej odpowiedzi. Nidosyt pozostawia również jedynie szkicowo przedstawiony kontekst teoretyczny dotyczący wykorzystania schematów płci w badaniach nad książką obrazkową. To dziwi, ponieważ Autorka przywołuje przecież pracę Karen Coats "Gender in Picturebooks", w której badaczka ta przedstawia *status questionis* w zakresie badań nad płcią i wykorzystaniem schematów płci, szczególnie dokładnie odnosząc się do różnych sposobów przerywania tych schematów w literaturze i kulturze dla dzieci oraz do tego, jak te próby są istotne dla zachodzenia zmian społecznych:

Schema disruption requires a response; a reader must refresh or completely restructure his or her schema, or enlarge it to accommodate the new information. At their best, this is what stories can do: present conceptual information that forces readers to confront and reconsider their expectations, with the result of modifying schemas and scripts that have limiting social and intellectual effects. (Coats, 2018, s. 124).

Ta opisywana między innymi przez Karen Coats różnorodność artystycznych prób przerywania schematów płci w książkach obrazkowych i nie tylko, byłaby szerszym kontekstem dla wprowadzenia i zastosowania zaimka *hen*, będącego również jedną z takich prób, nieomówionych dotąd w literaturze przedmiotu, co słusznie podnosi Autorka rozprawy. Umieszczenie w szerszym kontekście tej kolejnej próby przerywania schematów płci pozwoliłoby lepiej uwidocznic jej oryginalność, a wręcz brawurę oraz skuteczność, która doprowadziła przecież w efekcie, czego przekonywająco dowodzi Doktorantka, do upowszechnienia tej formy językowej także w innych kanałach

komunikacji społecznej w Szwecji. Szkoda, że Autorka nie wykorzystata możliwości przedstawienia tego kontekstu, gdyż opisane w literaturze przedmiotu inne próby przetamywania schematów płci nie miały aż tak spektakularnych efektów społecznych. Niemniej jednak rozprawa wpisuje się znakomicie w te trendy przetomów w literaturze dziecięcej towarzyszące zmianom społecznym, podkreślane przez innych badaczy książek obrazkowych:

Research on fracture and disruption trends in children's literature is growing in the last couple years, illustrating the vitality and the evolution of contemporary children's books, and its openness to new themes, accompanying the social and cultural evolution of the society, valuing the integration of multiple differences: ethnic, racial, ethical, religious, affective and sexual. (Madalena & Ramos, "Gender diversity in picturebooks", 2021)

Pani Klimont opiera się w swojej pracy ponadto na gender schema theory Sandry L. Bem z 1981 roku. Jest to teoria nadal przywoływana w badaniach jako prekursorska, ale pożądanym byłoby krytyczne odniesienie się do niej, jako że badania nad schematami płci nie stoją w miejscu od tamtego czasu, a późniejsi krytycy Bem podnoszą m.in., że "nasze rozumienie płci jest bardziej złożone i zindywidualizowane, niż można to ująć w szerokim, nadrzędnym schemacie poznawczym." (Starr & Zurbriggen, "Sandra Bem's Gender Schema Theory After 34 Years: A Review of its Reach and Impact", 2017). Autorka rozprawy zaś podkreśla również, że przygląda się tekstom "z perspektywy współczesnej kultury europejskiej, w ramach której owe tytuły powstają i zostały wydane" (s. 28). Jednak doskonale rozumiem przyjęcie za punkt wyjścia do przeprowadzonych analiz dualistycznego podziału schematów płci. Pozwoliło ono bowiem w efekcie ukazać, jak książki z korpusu przeciwstawiają się nierównościom i dyskryminacji. Autorka opiera się zatem na cechach postaci według podziału zaproponowanego przez prominentną badaczkę Marię Nikolajewą w 1998 r. oraz na wyszczególnionym w pracy dyplomowej (2019, honors thesis, Trinity University San Antonio, Teksas) Marisy Trevino zestawie zachowań reprezentatywnych dla postaci agresywnych i przywódczych/odważnych z jednej strony oraz troskliwych i zależnych/uległych z drugiej. Powoływanie się na ten drugi tekst w rozprawie doktorskiej jest dyskusyjne: "honors thesis" to z grubsza odpowiednik

pracy licencjackiej. Cenne z kolei jest to, że Pani Klimont wykorzystuje także prace szwedzkich badaczek Karin Salmson i Johanny Ivarsson. Zestawienia cech chłopców i dziewczynek w pracach tych autorek nie zostało jednak szerzej przedstawione w rozprawie, w przeciwieństwie do dwóch poprzednich źródeł, a szkoda, bo to prace w języku szwedzkim, do których dostęp dla przeciętnego czytelnika jest nieco utrudniony. Ponadto są to swego rodzaju raporty z prężnie rozwijających się w krajach skandynawskich badań partycypacyjnych, które w Polsce nie są jeszcze szerzej rozpowszechnione. Autorka rozprawy wykorzystuje zatem trzy istniejące modele analizy, jednak nie łączy ich w jeden własny model, przez co nie do końca wiadomo, jak ostatecznie wygląda model analizy schematów płci, według którego zostaną zbadane książki z korpusu.

Do analizy ikonoteksowej Autorka wykorzystuje typologię Marii Nikolajevej i Carole Scott z książki *How Picturebooks Work* (2001). Jakkolwiek typologia ta jest popularna wśród badaczy i szeroko stosowana, to jednak odnoszą się oni do niej krytycznie i tego krytycyzmu w rozprawie Pani Klimont trochę mi zabrakło. Badacze (np. Joosen & Vloeberghs, *Uitgelezen jeugdliteratuur*, 2007) z rezerwą przyglądają się na przykład relacji "symetrycznej", która w praktyce w zasadzie nie jest możliwa. Nawet w najprostszym przypadku, jak stwierdza Joosen, gdy ilustracja jest podpisana jednym słowem i oba kody wskazują na ten sam przedmiot, to relację tę należy traktować jako "rozszerzającą/wzmacniającą": ilustracja do słowa "auto" może na przykład dodawać informację, że auto jest czerwone i ma kierownicę po prawej stronie. Ilustracja zatem poszerza informację werbalną, dodaje znaczeń słowu. Choć Autorka rozprawy nie zamieszcza w rozdziale poświęconym metodologii takich krytycznych uwag, to w samych analizach już niuansuje ten rodzaj relacji, pisząc na przykład o relacji symetrycznej "pod względem przedstawianych idei" (s. 174), czym implicytnie daje wyraz niemożliwości relacji czysto symetrycznej.

Z satysfakcją przeczytałam informacyjne paragrafy poświęcone historii zaimka *hen*, szwedzkiej polityce równościowej w edukacji, a przede wszystkim perspektywie normokrytycznej oraz normokreatywności. Wdrażanie w Szwecji narzędzi normokrytycznych wydaje się być adekwatną odpowiedzią na współczesne problemy - na przykład z przemocą rówieśniczą w szkole. Pedagogika normokrytyczna zaś mogłaby być także w wielu innych krajach wykorzystywana do uczenia akceptacji dla inności i

szacunku dla drugiego człowieka. Badanie przeprowadzone w rozprawie Pani Anny Klimont z powodzeniem pokazuje, jak zasady normokrytyki są kreatywnie wprowadzane w życie poprzez użycie zaimka *hen* w szwedzkich książkach obrazkowych, jak również dzięki zastosowaniu w nich innych elementów inkluzywnych.

Przeprowadzone analizy są bardzo przejrzyste i uporządkowane, lecz ich bardzo dobra struktura to nie najważniejszy walor tej rozprawy. Są nim dogłębne, szczegółowe i wnikliwe interpretacje wykonane wielopoziomowo. Autorka wykazuje, jak zaimek *hen*, początkowo stosowany dowolnie i w pewnym sensie na wycucie, z czasem zostaje wpisany do *Leksykonu Akademii Szwedzkiej* i *Słownika Języka Szwedzkiego* i coraz lepiej konstytuuje się w praktyce językowej. Ten proces uwidacznia ilościowa i zarazem chronologiczna analiza językowa książek z korpusu. Analizy są wbudowane w szersze konteksty interpretacyjne dotyczące na przykład zagadnień podmiotowości – zarówno dziecięcych bohaterów, jak i młodych odbiorców książek obrazkowych, czy rezultatów badań partycypacyjnych przeprowadzonych przy pomocy niektórych książek z korpusu. Autorka ma talent interpretacyjny, a jej eksplikacja ikonotekstów jest często zaskakująca, odkrywczą i przekonującą. Szczególnie podobała mi się analiza i interpretacja książek: *När Herr Normsson träffade Hen*, *Kivi & den gråtande goraffen* i *Familjejakten*. Trzeba podkreślić, że zdolności interpretacyjne Autorki są wsparte szeroką wiedzą kontekstową, nawiązaniami intertekstualnymi oraz świadomie i umiejętnie wykorzystywaną wiedzą teoretyczną przedstawioną w początkowych rozdziałach rozprawy. Ta kombinacja sprawia, że lektura rozdziału czwartego jest naukowo satysfakcjonująca i również po prostu przyjemna, na co niewątpliwie wpływa także wzbogacenie tekstu materiałem ilustracyjnym, pozwalającym zweryfikować, ale i docenić wywód Autorki, która dostrzega i łączy niestychanie wiele szczegółów. Przeprowadzając swe analizy Pani Klimont wykazała, jak tego rodzaju książki, propagując ideę neutralności płci, obnażają mechanizmy dyskryminacji i rozbrajają stereotypy związane z płcią, a jednocześnie mają potencjał edukacyjny, wpisując się w założenia normokrytyki i szwedzką politykę równościową w edukacji.

Praca jest napisana poprawną polszczyzną, choć zdarzają się drobne usterki, np. powtórzenie "się" w zdaniu "Może on się oczywiście..." na str. 28, "obecność... wywołało... i zapoczątkowało" zamiast "wywołała" i "zapoczątkowała" na str. 5, "nie zbyt" zamiast "niezbyt" na str. 35, "badacze w swoich analiz" zamiast "w swoich analizach" na str. 38,

czy "ptak, który trzyma w dziobie dużą glistę" – choć trudno na załączonej ilustracji odróżnić gatunek robaka, to jednak tu powinno być raczej: "dżdżownicę" (s. 176). Tych potknięć jest jednak naprawdę niewiele, a praca jest napisana dobrym stylem i czyta się ją z przyjemnością. Wskazane usterki i wszystkie uwagi, choć częściowo krytyczne, nie podważają wartości pracy, oryginalnej i ciekawej. Przedstawiona rozprawa jest poznawczo interesująca, cechuje się nowatorstwem i wypełnia lukę w dotychczasowym stanie badań nad szwedzką książką obrazkową.

Podsumowując, po zapoznaniu się z dysertacją mgr Anny Klimont stwierdzam, że jej rozprawa spełnia określone odpowiednimi przepisami wymagania stawiane pracom doktorskim. W moim przekonaniu całość wysiłku badawczego, jaki został włożony w przygotowanie dysertacji, należy ocenić pozytywnie. Bez wątpliwości opowiadam się zatem za dopuszczeniem Doktorantki do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo.

Dr hab. Irena Barbara Kalla, prof. UWr

